

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.13

БОНДЮК А.Ф.

**ПОВНОВАЖЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ
СКАРГ НА РІШЕННЯ, ДІЇ АБО БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЧИ ПРОКУРОРА**

Стаття присвячена дослідженню сутності та змісту процесуальної діяльності слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Запропоновані законодавчі ініціативи щодо закріплення повноважень слідчого судді як суб'єкта доказування та щодо застосування єдиного порядку подання скарг в електронній формі.

Ключові слова: *слідчий суддя, прокурор, скарга, кримінальне провадження, судовий контроль, органи досудового розслідування.*

Статья посвящена исследованию сущности и содержания процессуальной деятельности следственного судьи при рассмотрении жалоб на решения, действия или бездействия органов досудебного расследования или прокурора в соответствии с действующим УПК Украины. Предложены законодательные инициативы относительно закрепления полномочий следственного судьи как субъекта доказывания и касательно применения единого порядка подачи жалоб в электронной форме.

Ключевые слова: *следственный судья, прокурор, жалоба, уголовное производство, судебный контроль, органы досудебного расследования.*

The article is devoted to the investigation of the essence and content of the procedural activity of the investigating judge when examining complaints about decisions, actions or omissions of the pre-trial investigation bodies or the prosecutor in accordance with the current Criminal Procedure Code of Ukraine. Legislative initiatives proposed to consolidate the powers of the investigating judge as a subject of proof, and regarding the application of a single procedure for filing complaints in electronic form.

Key words: *investigative judge, complaint, criminal proceedings, judicial control, pre-trial investigation bodies, prosecutor.*

Вступ. Однією з новацій Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України стало суттєве розширення повноважень суду на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні шляхом впровадження інституту слідчого судді. Проте однозначним вважаємо те, що розширення повноважень слідчого судді посилює гарантії прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі на стадії досудового розслідування.

Як справедливо зазначає Н.З. Рогатинська, роль інституту слідчого судді багатоаспектна і полягає в забезпеченні режиму законності, захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина, привнесенні елементів змагальності у досудове провадження [1, с. 284]. Слідчий суддя реалізує повноваження щодо захисту прав і свобод учасників кримінального провадження, в тому числі й шляхом розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора. Повноваження слідчого судді щодо розгляду таких скарг, вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені, строки подання скарг та порядок їх розгляду передбачені чинним КПК України (ст. ст. 303–308) [2].

© БОНДЮК А.Ф. – аспірант кафедри кримінального права та процесу (Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка»)

Не дивлячись на це, існує і ряд проблемних питань, пов'язаних із реалізацією повноважень щодо розгляду скарг. Зокрема, самі поняття «скарга» та «скаржник» залишаються не визначеними законодавцем. КПК України не регламентує процесуальні вимоги щодо форми та змісту скарги, що зумовлює складнощі під час реалізації права на оскарження в учасників кримінального провадження та у слідчих суддів під час розгляду таких скарг, також залишається неврегульованим таке питання: за яким принципом необхідно подавати такі скарги до певного суду – територіальним (за місцем розташування органу досудового розслідування) чи юрисдикційним (орієнтуючись на територіальну юрисдикцію відповідно до органу досудового розслідування та/або суду) тощо.

Питання розгляду та вирішення скарг суддею в досудовому провадженні досліджувались у наукових працях таких вчених, як: І.В. Гловюк, І.Р. Дочія, Л.М. Кирий, М.О. Колоколов, Н.С. Куришева, І.Л. Махоркін, О.М. Рижих, Ю.В. Скрипіна, Л.В. Черечукіна, В.І. Чорнобук, О.Г. Шило та ін. Однак ці дослідження здійснювалися переважно до прийняття нового КПК України, тому потребують переосмислення.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити сутність та зміст процесуальної діяльності слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України та зробити пропозиції законодавчих ініціатив щодо закріплення повноважень слідчого судді як суб'єкта доказування і щодо застосування єдиного порядку подання скарг в електронній формі.

Результати дослідження. Згідно з КПК України 1960 року прокуратура була останньою інстанцією, куди учасник кримінального провадження міг звернутися зі скаргою на дії слідчого. З прийняттям КПК України слідчому судді надано повноваження щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод сторін кримінального провадження під час досудового розслідування, що відображається в розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора.

Кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати неухильне дотримання прав потерпілого на повне та своєчасне відновлення порушених прав. Для цього необхідно забезпечити належне функціонування процедури оскарження. Однак, як слушно зазначає С.О. Пшеничко, процедура розгляду та вирішення скарг слідчим суддею детально не регламентована, що спричиняє складнощі в реалізації права на оскарження [3, с. 111]. Кожна з підстав оскарження має ряд процесуальних проблем, однак вони потребують окремої уваги та не можуть охоплюватися об'ємом даного підрозділу. Тому розглянемо загальні, однак суттєві проблеми, які стосуються інституту оскарження в цілому.

За результатами статистики учасники кримінального провадження активно реалізують право на оскарження. Так, слідчим суддям згідно з положеннями ч. 1 ст. 303 КПК надійшло на розгляд 86,2 тис. [65,5 тис.] скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, що на 31,5% більше порівняно з 2015 р. Розглянуто (без повернутих) 73,5 тис. [54,3 тис.] скарг, з яких задоволено 32,1 тис. [25,1 тис.] або 43,7% [46,2%] від кількості розглянутих.

За результатами вивчення матеріалів 375 скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, розглянутих слідчими суддями у 2016-2017 рр. в різних регіонах України, розміщених в Єдиному реєстрі судових рішень, встановлено, що діяльність слідчого судді щодо розгляду скарг можна поділити на декілька етапів. Зокрема, першим етапом є відкриття провадження. На цьому етапі слідчі судді перевіряють дотримання строків подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, наявність підстав для повернення скарги, передбачених ч. 2 ст. 304 КПК України, встановлюють предмет оскарження, передбачений ч. 1 ст. 303 КПК України, призначають дату судового засідання в межах строків, визначених ч. 2 ст. 306 КПК України, вживають заходів щодо виклику осіб, участь яких є обов'язковою, надають доручення про надання сторонами матеріалів, необхідних для розгляду скарги по суті. Про існування такого етапу свідчить правозастосовна практика та результати опитування слідчих суддів, які зазначили, що у 78% випадків виносять ухвалу про відкриття провадження за скаргою та визнали необхідність закріплення такого повноваження у КПК України.

Наступним етапом є судовий розгляд скарги. Його, у свою чергу, можна поділити на три складові: відкриття судового засідання, початок судового розгляду, закінчення з'ясування обставин, перевірки їх доказами та прийняття рішення. На етапі відкриття судового засідання з розгляду скарги слідчий суддя у призначений для судового розгляду час оголошує про його відкрит-

тя і про розгляд відповідної скарги. Секретар судового засідання доповідає слідчому судді, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб, прибув у судове засідання, встановлює їх, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. Секретар судового засідання також повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання. Слідчий суддя оголошує склад суду та роз'яснює право відводу та з'ясовує, чи заявляється відвід. Після чого слідчий суддя повідомляє передбачені КПК права та обов'язки особам, які беруть участь у судовому розгляді, з'ясовує, чи вони їм зрозумілі [2].

Наступною складовою етапу, про який йде мова, є оголошення слідчим суддею про початок розгляду скарги. На цьому етапі слідчий суддя надає слово скаргнику для викладу обставин, визначає обсяг доказів, що підлягають дослідженню. Надані сторонами матеріали оглядаються слідчим суддею, а також в разі необхідності подаються для ознайомлення учасникам судового провадження. Особи, яким подані для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з річчю та її оглядом. Слідчий суддя допитує свідків в разі необхідності. Протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів скарги документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – іншим учасникам кримінального провадження. Якщо долучений до матеріалів кримінального провадження або наданий для ознайомлення суду документ особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, викликає сумнів у його достовірності, учасники судового провадження мають право просити суд виключити його з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа. Тобто на цьому етапі здійснюється доказування та оцінка доказів слідчим суддею.

Питання – чи повинен слідчий суддя здійснювати доказування у кримінальному провадженні – теж викликає дискусію. Частина 1 ст. 93 КПК України не містить посилання на те, що слідчий суддя має такі повноваження. Однак вивчення судових рішень свідчить, що у 58% розглянутих скарг слідчі судді здійснювали доказування, яке виражалось у вжитті заходів щодо витребування матеріалів кримінального провадження за власною ініціативою (17%); виклику та допиту свідків (22%); витребуванні додаткових матеріалів (19%). За результатами опитування встановлено, що 44% слідчих суддів вважають, що вони здійснюють доказування під час розгляду скарг.

Аналіз теоретичних досліджень також свідчить про те, що слідчого суддю варто віднести до суб'єкта, який здійснює доказування. Зокрема, Н.П. Сиза вважає, що слідчий суддя є суб'єктом доказування, який уповноважується на встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, на здійснення оцінки доказів за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом [4]. Такої ж позиції дотримуються автори одного з коментарів КПК України, на думку яких слідчий суддя є суб'єктом, на якого покладається обов'язок доказування під час досудового провадження [5, с. 241]. Отже, теоретичні напрацювання також свідчать про те, що слідчий суддя під час розгляду скарг здійснює доказування як за ініціативою сторін, так і за власною ініціативою.

Аналіз переліку рішень, дій і бездіяльності слідчого чи прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 303 КПК України), дав підстави стверджувати, що оскаржувані рішення стосуються конституційних прав особи та найбільш важливих процесуальних учасників кримінального провадження. З огляду на значимість цих прав і загальне конституційне положення про те, що права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, не можна заперечувати необхідність певної активності слідчого судді під час розгляду й вирішення скарги. Тобто слідчий суддя не повинен обмежуватися дослідженням лише поданих сторонами матеріалів, які обґрунтовують скаргу або заперечення проти неї [6, с. 339].

О.Г. Шилю вважає, що обмеження пізнавальної діяльності судді лише дослідженням доводів скарги є тим шляхом, який веде до формального судового контролю, що взагалі не здатний виконати своє соціальне призначення [7, с. 328]. Це саме так, оскільки дослідження додаткових матеріалів, допит осіб, витребування матеріалів провадження, забезпечує повний та об'єктивний

розгляд скарги, дозволяє уникнути однобічності тощо. Разом з тим, пізнавальну діяльність слідчого судді не можна прирівняти до збирання доказів, яке здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, в значенні, визначеному в ст. 93 КПК України. Однак вказане вище дозволяє зробити висновок про необхідність закріплення повноваження щодо доказування в порядку розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування.

На етапі закінчення з'ясування обставин, перевірки їх доказами та прийняття рішення слідчий суддя з'ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме. У разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх. За відсутності клопотань або після їх вирішення слідчий суддя переходить до етапу прийняття рішення за скаргою. Рішення, які можуть бути прийняті за результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора слідчим суддею, передбачені в ч. 1 ст. 307 КПК України.

Таким чином, на основі аналізу теоретичних положень, правозастосовної практики та опитування доходимо висновку, що розгляд скарги на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора здійснюється у три етапи: відкриття провадження, судовий розгляд скарги та прийняття рішення за скаргою. Судовий розгляд скарги, в свою чергу, має три складові (відкриття судового засідання; початок судового розгляду та закінчення з'ясування обставин та перевірка доказів).

Зазначене вище дозволяє зробити висновок про необхідність доповнення ч. 1 ст. 306 КПК України доповнити абзацом другим такого змісту: 1. Суддя відкриває провадження за скаргою по справі на підставі скарги, поданої і оформленої в порядку, встановленому цим Кодексом. Про відкриття провадження за скаргою чи відмову у відкритті провадження слідчий суддя постановляє ухвалу. В ухвалі про відкриття провадження у справі зазначаються: номер справи та номер провадження, дата, найменування суду, прізвище та ініціали слідчого судді, який відкрив провадження у справі, предмет оскарження. В основній частині зазначається наявність підстав для відмови для повернення або відмови у відкритті провадження, дотримання строків подання скарги. У резолютивній частині ухвали зазначається предмет ухвалення, дата і час призначення судового розгляду за скаргою та коло осіб, які підлягають виклику. Ухвала про відмову у відкритті провадження за скаргою повинна бути невідкладно надіслана скаржнику разом зі скаргою та всіма доданими до неї документами.

Ще одним дискусійним в теорії кримінального процесу та суперечливим у правозастосовній практиці є питання процесуальної форми скарги та кола суб'єктів, рішення, дії та бездіяльність яких оскаржується. Законодавець не окреслив зазначені питання в КПК України. Окремі питання процесуальної форми скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого чи прокурора регламентовані недостатньо чітко, є дискусійними та породжують виникнення проблем судової практики. Це, в основному, сприяє неоднаковому та не завжди правильному застосуванню положень процесуального законодавства.

Суттєвим недоліком інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора є відсутність законодавчого закріплення вимог до форми та змісту скарги на рішення, дії чи бездіяльність прокурора під час досудового розслідування [8, с. 152].

Аналіз матеріалів скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та/або прокурора також свідчить про існування проблем під час реалізації права на відновлення порушених прав, пов'язаних з невизначеною процесуальною формою скарги. Так, слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва повернув скаргу у вигляді електронного документа особі, яка її подала, у зв'язку з тим, що звернення в такій формі не регламентовано КПК України [9].

Однак відсутність регламентації зазначеного питання не означає, що це ані дозволено, ані заборонено. Тобто кожен учасник кримінального провадження може по-різному розцінювати таку можливість і в залежності від цього приймати відповідні рішення у ньому. Безумовно, така ситуація спричиняє неоднакове застосування норм КПК України і слідчими суддями.

Згідно з ч. 1 ст. 14 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документообіг здійснюється відповідно до законодавства України або на підставі договорів, що визначають взаємовідносини суб'єктів електронного документообігу. Відповідно до ст. 5 вказаного Закону електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством [10]. Однак КПК України не визначає таких реквізитів.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Подання скарги в електронному вигляді дозволяє перетворити його у формат, придатний для візуального сприймання його змісту. Тому скарга, подана в електронному вигляді, може бути розглянута у звичайному порядку в разі її перетворення в паперову форму, а електронна скарга буде вважатися оригіналом. Згідно з ч. 1 ст. 7 вказаного Закону оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами. Окрім того, відповідно до п. 2 ч. 1 та ч. 3 ст. 8 вказаного Закону юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму [10].

Виходячи із зазначеного, вбачається за доцільне застосування єдиного порядку подання скарг в електронній формі та запровадження норми, яка б регламентувала порядок звернення в такій формі. З огляду на це доцільно було б доповнити КПК України положенням про вимоги до електронної форми скарги.

Ще одним прикладом, який свідчить про необхідність запровадження єдиних вимог до процесуальної форми скарги, є ухвала Печерського районного суду м. Києва. Так, слідчий суддя, вивчивши скаргу і додані до неї матеріали, дійшов висновку про повернення скарги особі, яка її подала, у зв'язку з тим, що скарга не містить даних щодо номеру кримінального провадження та прізвища слідчого, який виносив постанову про закриття кримінального провадження [11].

Разом з тим, КПК України не містить вимоги про зазначення таких даних у скарзі. Тобто таку підставу відмови у розгляді скарги не можна вважати виключно правильною. Вона відображає бачення слідчого судді, а подана скарга без зазначення таких даних відображає бачення скаргника. Зазначене вище негативно відбивається як на правах скаргників, так і на правах учасників процесу. Суб'єкти у скарзі не чітко формулюють, яке рішення, дія чи бездіяльність оскаржується та не завжди надають копії зазначених рішень. Як наслідок, це призводить до відмови у відкритті провадження щодо розгляду скарги [12, с. 250].

На нашу думку, єдиним правильним у даній ситуації буде визначення законодавцем обов'язкових реквізитів скарги. Доволі безкомпромісними виявились відповіді на запитання щодо доцільності закріплення у КПК України положення, яке б регламентувало вимоги до процесуальної форми скарги та кола суб'єктів, рішення, дії та бездіяльність яких оскаржується. За те, що таке положення варто закріпити в окремій статті КПК, висловилося 58% опитаних, натомість 35% вважають, що такі скарги повинні мати довільну форму.

К.О. Олексюк пропонує виокремлювати в структурі скарги на рішення, дії чи бездіяльності прокурора три складові: вступну частину (зазначається місцезнаходження суду, до якого подається зазначена скарга; інформація про скаргника та органу, дії, рішення чи бездіяльність якого оскаржується); мотивувальну частину (виклад рішення, дії чи бездіяльності, що оскаржується з посиланням на докази із зазначенням норми закону, що регулює відповідні суспільні відносини) та резолютивну (формулювання вимоги щодо скасування рішення прокурора) [8, с. 152]. З огляду на процесуальну форму більшості процесуальних документів, передбачених КПК України, такий зміст скарги є прийнятним. Крім того, обов'язковими реквізитами вступної частини мають бути номер кримінального провадження, прізвище слідчого та/або прокурора, який прийняв рішення, вчинив дію чи бездіяльність, що оскаржується. У скарзі слід також зазначити номер телефону та електронну адресу скаргника.

Щодо мотивувальної частини скарги, то окрім зазначених вище вимог, обов'язковими реквізитами є: дата, місце, час та назва процесуальної дії, яка оскаржується чи процесуальне рішення; посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка вчинила дію, бездіяльність чи прийняла процесуальне рішення; дані всіх присутніх під час проведення процесуальної дії осіб (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місяця проживання, контактні дані); відомості, важливі для з'ясування суті скарги, в тому числі докази, які підтверджують наведені у скарзі порушення.

Пропонуємо доповнити частину другу статті 303 КПК України абзацом два такого змісту: «У скарзі зазначаються: реквізити суду, до якого подається скарга, прізвище, ім'я по батькові скаргника, контактні дані; номер кримінального провадження, прізвище слідчого та/або прокурора, який прийняв рішення, вчинив дію чи бездіяльність, що оскаржується; виклад обставин та формулювання вимоги щодо скасування рішення. До скарги додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи скарги. У разі подання скарги в електронному вигляді вона має містити обов'язкові реквізити, передбачені цим Кодексом, та за умови можливості її перетворення у паперову форму, яка розглядається у звичайному порядку».

Висновки. Таким чином, розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора є одним із повноважень слідчого судді, спрямованим на здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод сторін кримінального провадження під час досудового розслідування. При цьому на етапі судового розгляду скарг слідчий суддя здійснює доказування як за ініціативою сторін, так і на підставі власного переконання.

На нашу думку, запропоновані законодавчі ініціативи щодо закріплення повноважень слідчого судді як суб'єкта доказування та щодо застосування єдиного порядку подання скарг в електронній формі вирішать низку проблемних питань, які виникають на практиці під час розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора.

Список використаних джерел:

1. Рогатинська Н.З. Слідчий суддя: постановка та дослідження проблеми в Україні / Н. З. Рогатинська // *Право і суспільство*. – 2014 – № 1–2. – С. 284–287.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1458049476321499>.
3. Пшеничко С.О. Порядок розгляду та вирішення скарг / С.О. Пшеничко // *Митна справа*. – 2012. – № 6(84). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 111–117.
4. Сиза Н.П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України / Н.П. Сиза // *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». – 2012. – № 2(6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snpkpu.pdf>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.
6. Пшеничко С.О. Деякі аспекти доказування в діяльності слідчого судді під час розгляду та вирішення скарг / С.О. Пшеничко // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2013. – С. 336–342.
7. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О.Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.
8. Олексюк К. Особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора під час досудового розслідування / К. Олексюк // *Історико-правовий часопис*. – 2014. – 1(3). – С. 149–154.
9. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 13 травн. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58382224>.
10. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=851-15>.
11. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 13 верес. 2016 р. : Справа № 757/11532/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61290218>.
12. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове провадження : [монографія] / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2012. – 288 с.